

# Geskiedenis van die Diakenamp tot voor die Reformasie<sup>1</sup>

## PROBLEEM AS GEVOLG VAN DIE GEBREKKIGE BRONNETUENIS.

Die beeld van die kerkorganisasie in Ou Christelike Kerke berus in die algemeen op fragmentariese bronne. „Daher bedeutet es viel, wie man diese Stücken las und kombinierte . . . man las die Stellen mit modernen Augen. Das prinzip alles Spätere fernzuhalten, führte deshalb tatsächlich allzu leicht zu dem Schluss e silentio, auf Überinterpretation, Kombinationen, Modernisierung . . . .”<sup>2</sup> Dit is bykans onmoontlik om die ontwikkeling van die Ou Christelike Kerke te beskrywe „weil unsere Quellen nur selten eine Antwort auf die vielen Fragen geben”.<sup>3</sup>

Die wesenlike gevaar is om „met het argumentum e silentio” op sterkte van „bepaalde voor-oordelen” tot konklusies te geraak.<sup>4</sup> ’n Kommissie van die Christian Reformed Church sê op die Sinode van Pella, 1966: „Dit argument van stilzwijgen is, inderdaad, gebruik tot verdediging van het standpunt, dat daarom de diakenen geweerd moeten worden van dienst in officiële capaciteit buiten de plaaselijke kerk”. Dieselfde Kommissie oordeel dan egter weer op grond van die stilswe dat heraktivering van die diakenamp bewerkstellig moet word deur die diakens in meerdere vergaderings op te neem. Tereg merk die redakteur op dat heraktivering van die diakenamp „op plaatselijke niveau . . . . in overeenkomst met Bijbelse beginselen” voorvereiste is vir opname van diakens in meerdere vergaderings en nie andersom soos die Kommissie aanbeveel nie.<sup>5</sup>

Die belangrikste bron bly gevolglik nog die Bybel. „Nu wachte men zich hier wel voor een idealiseeren van het diaconale ampt in de apostolische Kerk. Niets is hier gevaarlijker dan onze toestanden . . . . op de apostolische Kerken over te brengen”.<sup>6</sup>

## 1. DIE DIAKENAMP IN DIE OUDSTE CHRISTELIKE KERKE.

### (a) *Agtergrond.*

In die Joodse Sinagoge-gemeente het die Raad van Oudstes of Owerstes gesag gevoer oor leer, lewe en finansies. „Verder ging ook de armverzorging van de Raad der Oudsten uit; er waren z.g. ‚verzamelars van almoezen’, die zowel in de eredienst als ook aan huis collecteerden, een ‚armenshotel’ voor dageliksse en ‚armenbus’ voor wekeliksse bedeling . . . .”<sup>7</sup>

Op die oog af lyk dit asof die na-Reformatoriese opvatting van die diakendiens hierdie sinagoge-diens ook in die Christelike Kerk veronderstel het. Naas die presbiter het egter net sy helper, die *hyperetes*, by liturgiese handeling in die Sinagoge opgetree. Die benaming *diakonos* is nie van Joodse nie, maar van Griekse herkoms.<sup>8</sup> Volgens Hommes is die opsieneramp eenvoudig uit die Sina-

goge in die Kerk oorgedra. *Lightfoot* het egter aangetoon dat die diaconaat met sy besondere inhoud 'n oorspronklike skepping van die jong Christelike kerk was.<sup>9</sup> Daarmee stem *J. Gewiess* saam: „Das christliche Diakonenamt lässt sich sachlich weder aus der jüdische noch heidnische Umwelt herleiten.“ Dit het 'n volkome nuwe inhoud uit die begrip van liefdediens verkry.<sup>10</sup> Buite die Christendom het die naam diaken as terminus technicus geen betekenis nie, maar die Griekse elite-mens vereenselwig die begrip met 'n vernederende inhoud van tafelbediende.<sup>11</sup>

(b) *Die Instelling van die Diakenamp in die Oudste Christelike Kerke.*

Hoewel hierdie aspek eksegeties elders<sup>12</sup> ontleed word, moet die historiese getuienis met eksegetiese vergelyk word. Die verskeidenheid vertolkings<sup>13</sup> moet veral in die lig van die inleidende paragraaf hierbo gesien word, naamlik die gevaar dat latere opvattinge ingelees word in die karige gegewens. Die probleem word dan benader asof die vraag moet wees: *Word die later geïkete diakenamp van armversorging in die N.T. gevind?* Hierdie metodologiese fout het baie bygedra tot die huidige spraakverwarring, wat soos volg aangedui kan word:

- (i) *Die bekende Gereformeerde en Calvinistiese standpunt sê:* Die diakenamp is in Hand. 6 ingestel en sondermeer word die bediening van die tafels met die versorging van armes vereenselwig: „Het werk der zeven is de bediening ter tafelen (diakonein trapedsaïs) d.i. verzorging van de armen der gemeente . . . . De zeven mannen worden niet met den naam 'diakenen' genoemd, maar hun arbeid is in het wezen dezelfde, als later door de kerk aan de diakenen is toebetrouwd . . . .”<sup>14</sup>
- (ii) *Ander sê: Hand. 6 bied geen ampinstelling nie:* Lynreg teenoor die Calvinistiese opvatting is deur *Leder* (Die Diakon der Bischöfe und Presbyter, Stuttgart 1905, p. 73) en deur *Sohm* beweer dat die Sewe in Hand. 6 hoegenaamd geen amp beklee het nie, maar slegs gevolmagtigdes van die Twaalf was en dat die armversorging verantwoordelikheid van opsieners gebly het. *Ratzinger* beweer dat die diakenamp dus eers na analogie van die inrigting in Hand. 6, ná die verdwyning van die charismatiese ampte, ontwikkel het. Die veronderstelling is dus dat die inrigting in Hand. 6 bloot n tydelike en plaaslike reëling was.<sup>15</sup>
- (iii) *Die roomse opvatting.* *A. Ritschl* beskou in 1857 die diakens as helpende plaasvervangers van die presbiter of biskop. Hulle is van huis uit helpers by die kultus, en as sodanig, vanweë die verband tussen eucharistie en liefdesmaaltye, by die armsorg betrek. Daarna het die amp in enkele tiental jare tot selfstandigheid ontwikkel.<sup>16</sup> Roomse geleerdes soos *Ratzinger* en latere Lutherse teoloë sien in die diaken slegs hulpdiens vir die predikamp.<sup>17</sup>
- (iv) *Die Sewe van Hand. 6 was presbiters:* *Ritschl* het in 1857 beweer dat die Sewe van Hand. 6 in werklikheid presbiters of voorlopers daarvan was. Die opvatting word gestaaf met Hand. 11:10. *Bouwman* oefen hierop skerp kritiek uit omdat die afleiding op

n argumentum e silentio berus. *Dollinger* beskou die Sewe as 'n amp tussen presbiters en diakens, met prediking as hulle besondere ampsopdrag (Hand. 6 : 10; 8 : 5).<sup>18</sup>

- (v) *Variasies van standpunte*: "The usual view has been that they (die Diakens) represent the Seven whose appointment is recorded in Acts 6. Others think that the Seven were the prototypes both of the diaconate and of the presbyterate, and that some time after St. Stephens death the office was divided into those two branches".<sup>19</sup> *Hatch* het in 1881 die teorie poneer dat die *presbuteroi* eintlik net 'n stand of waardigheid verteenwoordig, terwyl die twee funksionele arms daarvan die episkopoi en diakonoi was. Die diakens was as organisasie- en finansbeamptes altyd nou aan die opsieners verbonde.<sup>20</sup> (Vir my is die sterkste argument teen die idee dat die *presbiters* 'n ouderdomstand was, dié van Brandt, a.w., p. 159, nl. die presbiters is in die gemeente gestel, Hand. 14:23, vgl. Tit. 1:5. Dit was presbiters van 'n gemeente, en dui op *organisasie*. Vgl. Jak. 5:14 en Hand. 20:28).

*Harnack* het op die teorie van *Hatch* voortgebou. Volgens hom verteenwoordig die presbiters die kerklike organisasie na die wêreldlike kant, terwyl die opsiener-diaken-organisasie die religieuse dien.<sup>21</sup> *Harnack* het met sy dualistiese uitgangspunt van 'n plaaslike gemeente en 'n gesamentlike kerk 'n indeling van ampte gemaak. By die plaaslike organisasie behoort die opsieners en diakens, terwyl die gesamentlike kerk gedien word deur apostels, profete en leraars — „die berühmte Harnacksche Hypothese einer doppelten Organisation der Urkirche”.<sup>22</sup> *Sohm* het met hierdie teorie weer meer by Roomse opvatting aangesluit en biskoppe en presbiters onderskei. Vir hom was die diakens proto-tipe van die ordres minores en onder die biskoppe geplaas.<sup>23</sup> Met die diensgedagte as kriterium kom *L. W. Brandt* weer tot die gevolgtrekking dat namate die dien- en diensgedagte in die Ou Christelike kerke gegroei het, het die diakenamp uit die opsienersamp ontwikkel op dieselfde wyse as wat die opsienersamp uit die presbiteramp ontwikkel het.<sup>24</sup> Die band tussen die latere diakens en die biskop lewer vir *Brandt* die beswaar om die diakens met die Sewe in verband te bring. Hy gee in 'n voetnoot egter toe dat die Sewe die „Titel Diakonos . . . und berühmten Stephanus argidiakonos” verwerf het. Hy stuit egter weer op 'n argumentum e silentio, naamlik dat *Lukas*, wat die term moes geken het, dit nie in Handelingte gebruik nie. Hy vergelyk Hand. 6 met Hand. 21:8 en vind hoogstens in die Sewe 'n begin van die presbiteriaat.<sup>25</sup>

Hierdie verwarring oor die prioriteit en verhouding van die ampsbegrippe *presbiter*, *episkopos* en *diakonos* het ook sy neerslag gevind in kontemporêre Gereformeerde beskouinge oor die instelling van die diakenamp. *K. Dijk* beskou die diens van Hand. 6 as verbygaande en meen die diakenamp het uit dié van opsiener voortgekom.<sup>26</sup> *A. Notenboom* sê dat die sewe diakens aangestel is om „de Griekse weduwen te verzorgen” (terwyl Hand. 6 sê hulle moes die tafels bedien!) en dat hulle dus „een Commissie ad hoc met een tijdelijke op-

dracht" was om dié weduwees as „displaced persons" te help.<sup>27</sup> Die tydelikheid van die diakenamp verdedig hy met die argumentum e silentio dat Hand. 21:8 niks sê van wat „zij deden voor de armen". Hy verwys verder na die evangeliste-werk in Hand. 8 (wat volgens moderne ampsonderskeiding nie by die diakenamp pas nie) en Paulus wat die gawes na Jerusalem gebring het (Hand. 15 : 2g-28). *J. L. Koole* sê weer op sterkte van Hand. 15 : 21-28 en 11 : 30 met 'n beroep op *Streeter*, dat die presbiters 'n kollege vorm „dat belast is zowel met de stoffelijke als met die geestelijke zorg voor de Kerk van Jeruzalem".<sup>28</sup> Die sorg vir die „wêreld kerk" (sic!)<sup>29</sup> het die apostels verplig om „de zorg voor de plaatselijke gemeente" aan 'n „plaatselijke bestuurskollege" in elke gemeente toe te vertrou. Op grond van die afskeidsrede van Paulus (Hand. 20) sê hy: dat die „onderscheid" wat Paulus maak tussen „oudsten" en „opzieners . . . . vermoedelijk"<sup>30</sup> ook slaan op 'n „zakelijk verschil tussen deze ambtsdragers. De oudsten vormen het geheele plaatselijk bestuurskollege . . . ." Wie opsig het oor leer en lewe word „opsieners" genoem, maar in algemene bestuursaangeleenthede word van oudstes gepraat. Daaruit verklaar hy die feit dat oudste en diaken nooit naas mekaar genoem word nie.<sup>31</sup>

Teenoor die veronderstelling van Notenboom en Koole wat met moderne ampsonderskeidings van 'n breë en smal kerkraad in die Ou Christelike Kerke praat, merk *Ridderbos* weer op dat die verskeidenheid van gawes en dienste in die Ou Christelike Kerke, nie altyd „streng uiteen te houden zijn, maar bij een en dezelfde persoon of dienste samenvallen".<sup>32</sup> Hy meen dat Ef. 4:11 en Hand. 20:28 veenseelwig moet word. Dit is 'n ope vraag of in Romeine, 1 Kor., Ef. en Fil. 1:1 en die pastorale briewe „ambten van opzieners, presbyters en diakenen" bedoel word. Hy meen dat die Skriftuurplase „stellig niet een onderscheidenheid van personen aanduiden, doch veeleer de volheid van de door Christus aan zijn gemeente geschonken genade vertegenwoordigen en verbijzonderen; eindelijk ook, dat zij duidelijk demonstrenen, dat de ganse instrumentering in opbouw van de gemeente niet aan een aantal aan de gemeente toegevoegde charismatici, al dan niet in ambtelijke verband, is opgedragen, maar veeleer in de gemeente zelf . . . . haar voedingsbodem vindt".<sup>33</sup> By hom is daar geen twyfel dat presbiter en episkopos dieselfde amp uit verskillende oogpunte aandui nie.<sup>34</sup> In die lig hiervan kan onmoontlik met Koole se inlees van 'n „brede kerkraad" bestaande uit ouderlinge en diakens, saamgestem word.<sup>35</sup> Bouwman is ter sake wanneer hy beweer: „Men vergeet ook niet bij de beoordeling van den oorsprong van het ambt, dat de apostelen niet bedoelden een vast uitgewerkte schets van kerkregering te geven. Dat zou in strijd zijn met het organische karakter der Godsopenbaring . . . . God leidde de apostelen door zijnen Geest zóó, dat zij naar de behoeften der gemeente eene organisatie voorstelden en ambten instekten, welke overeenkwamen met het karakter en het doel der kerk. Daarom gaven de apostelen slechts algemeene lijnen voor de institueering der kerk, beginselen, die later naar de behoefte der kerk door haar konden worden uitgewerkt".<sup>36</sup>

(c) *Tipering van die Diakenamp in die tyd van die Apostels.*

'n Mens kry die indruk dat die meeste moderne navorsers uitgaan van die gedagte dat daar aanvanklik slegs die opsieneramp uit dié van Apostel ontstaan het en dat die diaken as die helper van die opsiener opgetree het. Hierdie afleiding kom veral na vore wanneer Hand. 6 as instelling van die diakenamp verwerp word en die ontwikkeling van die diakenamp in die na-apostoliese tyd gesoek word. Die historiese beeld sou dan soos volg lyk: „ . . . . das Hauptorgan diakonischer Betätigung der Gemeinde für Jahrhunderte . . . . : Der Episkopos mit seiner Helferen den diakonoi . . . . ”.<sup>37</sup> Vir 'n Bybelse grond word verband gelê tussen die *neoteroi* (Hand. 5:6), wat klaarblyklik 'n soort helperkorps was en die diakens wat binne die eerste eeu in 'n soortgelyke dienende posisie ten opsigte van die biskop geraak het.<sup>38</sup> Die diakens is altyd nou aan die opsieners verbind as dienaars van die kultus en beoefenaars van barmhartigheid.<sup>39</sup>

Teen hierdie voorstelling bewys die navorsing van *Loofs* dat *episkopos* nie „Ökonom bedeutet, sondern Pastor, Hirt und Fürsorger”. Die Hatch-Harnack-hipotese wat van die opsiener 'n „Finanz-amt” maak, is gevolglik slegs 'n „Art Karikatur”.<sup>40</sup> Die benaming „Apostel” word egter gebruik vir die Twaalf en vir bepaalde finansiële deputate: 2 Kor. 8:23; Rom. 16:17; Fil. 2:25.<sup>41</sup> Hierdie resultate dui daarop dat die ekonomiese aspek van die apostolaat oorspronklik nie in die opsiener gesetel het nie. Derhalwe word aangevoer dat die diakens juis in Fil. 1:11 naas die opsiener genoem word, vanweë die ekonomiese aspek in die inhoud van die brief.<sup>42</sup>

Die amptelike dienste was toegespits op die opbou van die gemeente en daarby het die verhouding van die enkeling tot die gemeenskap swaar geweeg.<sup>43</sup> Met „oeconomia” is gewoonlik bediening van armes sowel as beheer van kerkgoed bedoel.<sup>44</sup> In die lig van die voorgaande paragraaf moet dan afgelei word dat nie die opsieners nie, maar die diakens met die ekonomiese aspekte van armversorging sowel as beheer van finansiële aangeleenthede (hoe klein dit ookal in sommige gemeentes was) belas is. So sê Koole dat die liefdesmaaltye op die nagmaalviering gevolg het en „heeft de gemeenschapsoefening ten doel gehad; sameneten brengt dichter bij elkander dan samen spreken. Maar bovendien waren deze maatlijden ook armenverzorging . . . . ”.<sup>45</sup>

Koole gee toe dat die „Sewe” van Hand. 6 met die diens van die tafels diakonaal betrek was, „en de traditie heeft in hen de eerste diakenen gezien”. Die feit dat Lukas nie die naam *diaken* as terminus technicus gebruik nie, die vermelding van ouderlinge in Hand. 11:30 en die verdere verswyging van „armverzorging” ten opsigte van die Sewe, is egter vir Koole voldoende rede om te sê dat die Sewe nie diakens was nie. Omdat die apostels egter altyd by die stoflike genoem word, en die Sewe 'n aftakking van die apostelamp was, wil hy die Sewe as hulp-apostels beskou.<sup>46</sup> Nogtans sien Koole die besondere gewig van die armversorging in sodanige gemeente as oorsaak vir die aftakking van die „helper”-diens.<sup>47</sup>

Hierdie argumentasie kom gedwonge voor. Ons wil opmerk: Indien alle kerklike ampte uit die amp van apostel voortgekom het,<sup>48</sup> en indien die Sewe van Hand. 6 *nie* diakens sou gewees het nie,<sup>49</sup> moes die „diakenamp” van die Christelike Kerk na bevestiging van die Sewe nog in die twaalf bly setel het. Dit bots klaarblyklik met Hand. 6:4 wat die amp van die apostels kenmerkend beperk tot bediening van woord en gebede.<sup>50</sup>

Ons insiens is die *kernprobleem* daarin geleë dat navorsers van die aksioma uitgaan dat die naam „diaken” van die begin af terminus technicus moes gewees het vir armversorging. Dit word oor die hoof gesien dat die amp<sup>51</sup> sonder die naam „diaken” kon ontwikkel<sup>52</sup> het. Wie aanvanklik as die „Sewe” bekend was, kon later as „diakens” bekend geraak het as gevolg van die diens wat hulle verrig het. Die aanvanklike wye gebruik van die term „diaken”<sup>53</sup> gee bepaald rede om aan te neem dat die amp voor die gekykte term „diaken” gestalte geneem het. So wil L. W. Brandt juis aantoon dat die terminologie in die oudste Christelike Kerke gegroei het namate die kerk geleer het: „Diene ist Grösse, und diese Grösse wird in und an der Gemeinde gesucht”.<sup>54</sup> Dat tafeldiens etimologies en histories aan „diaken” verbind is (Hand. 6) en dus gaandeweg eers die bepaalde amp met „diaken” kon aangedui het, kan m.i. verklaar waarom Handeling 6 nog nie, maar die Briewe (Fil. 1:1 en 1 Tim. 3) wel die term „diaken” ken. Die Briewe is jonger as Handeling 6. Hierdie opvatting kan o.i. aanleun op die uitspraak van Ridderbos wat sê dat in die Nuwe Testament terme nie die „institutionele, maar het kwalitatiewe in deze charismata op de voorgrond” staan. Die amp is self charismata.<sup>55</sup>

Ridderbos sê: „Paulus spreek van de diakenen als dienaren van de gemeente en van hun dienst als een aan de gemeente gegeven charisma en niet als een dienaar of charisma ten behoeve van apostelen of bisschoppen”. Hierdie oordeel is besonder belangrik teenoor diegene wat volgens Roomse opvatting, die diakens as blote helpers van die biskop beskou. Ridderbos meen dus dat die diaken „een eigen taak in de rechte funksionering van het gemeente leven als lichaam van Christus” het.<sup>56</sup>

Ten opsigte van die verbinding van die diaken aan armversorging moet egter in gedagte gehou word „dat armenverzorging zaak van de gehele gemeente is, allen kunnen wel dienen, maar niet regeren”.<sup>57</sup> Koole het seker reg in sover hy beweer dat die Sewe van Hand. 6 „armverzorgers waren”, maar tegelyk by die bediening van die tafels „geestelijk werk” moes verrig. Ons vind egter geen dwingende rede om met hom aan te neem dat die amp van die sogenaamde „hulp-apostels” (Sewe) „verbijzondert” het en toe „alle finansiële aangelegenheden in handen der oudsten” gelê het nie. Op grond van ’n voor-veronderstelling word so meer in Hand. 11:30 gelees as wat daarin staan.<sup>58</sup> Koole sê verder dat die kollekte vir Jerusalem met „diaconia” in verband gebring word, maar hierin was praktiese noodleniging, erkenning van die apostolaat, lewensonderhoud vir apostels, ens., opgesluit. „Diakonie en beheer zijn naar alle waarschijnlijkheid nog niet geheel gescheiden”.<sup>59</sup>

Die diakens is op grond van die diens van die Sewe en op sterkte van hulle latere historiese posisie, altyd in verband gebring met diens by die liefdesmaaltye en nagmaalviering. Uit hierdie diens het armversorging voortgevloei.<sup>60</sup>

H. Lietzmann sien weer die taak van opsiener en diakens as 'n eenheid. So word die diaken as hulp vir die opsiener beskou. Die diaken se taak was: „ . . . die Besorgung der weltlichen Geschäften der Einzelgemeinde, und da steht die Fürsorge für die Bedürftigen in vorderste Linie“. By die opsieners berus die toesig oor die Finansies. „Diakonos' heisst der ‚Diener‘, und zwar speziell der Aufwärter bei Tisch, der Kellner; das gibt vielleicht einen Fingerzeig für den ursprünglichen Sinn des Amtes. Die Diakonen bedienen die Gemeinde beim Herrenmahl und tragen den Adwesenden Brot und Wein ins Haus. Diese abwesenden waren meist und regelmässig Kranke, so dass ihr Amt die Diakonen auch mit der Krankenpflege beraute. Praktisch sind sie dann die Gehilfen der Episkopen in der Ausübung des liedesdienstes an allen Bedürftigen der Gemeinde geworden“.<sup>61</sup> Ons het reeds gewys op Ridderbos se argument dat die diaken in die Skrif nooit in verhouding tot 'n opsiener gesien word nie. Hy het altyd 'n taak t.o.v. die gemeente. Dit dui op 'n selfstandige amp. Die saamskakeling van die twee begrippe in Fil. 1:1 en 1 Tim. 3:3 gee egter vir sommige navorsers probleme, omdat die geskiedenis so gou in die Na-apostoliese tyd rede gee om aan te neem dat die diakens slegs as helpers van die biskoppe opgetree het.

## 2. DIE DIAKENAMP IN DIE NA-APOSTOLIESE PERIODE.

H. Bouwman sê: „Het blijft evenwel een raadsel, dat zoo spoedig na de apostelen andere beschouwingen over het diakenambt in de kerk zijn ingedrongen . . . Wanneer de tijd der buitengewone openbaring voorbij is, merkt hij (historikus) een ernormen achteruitgang. De kerk der tweede eeu had nog zoo weinig van den inhoud der apostolische prediking verstaan en in zich opgenomen. Allerlei verkeerde en verwarde voorstellingen heerschen . . . ook (over) de kerkinrichting en de ambten“.<sup>62</sup>

### (a) Die Diakenamp in Rome.

Clemens van Rome skryf ongeveer 95 aan Korinthe en vermaan teen verval van die ampte. Hy maak melding van die *opsieners en diakens* wat die apostels uit die eerste gelowiges aangestel het.<sup>63</sup> Hy praat reeds van die opsiener en diaken se *leitourgia* (i.p.v. diakonein en hupêretein) en poneer die gevaarlike stelling dat ongehoorsaamheid aan die amp ook ongehoorsaamheid aan God is, waardeur die verheffing van die amp in die monargistiese episkopaat kon plaasvind.<sup>64</sup> Hieruit kan egter wel afgelei word dat die kerke van Rome en Korinthe aan die einde van die eerste eeu opsieners en diakens geken het.

In die *Pastor Hermas* (ongeveer 100-150 n.C.) word van vier Ampte gespreek: apostels, opsieners, leraars en diakens. Hermas

verneem van diakens wat weduwees en wese beroof het en hulleself bedien het met die goedere wat hulle ontvang het.<sup>65</sup> Hans Lietzmann, wat sy werk opdra aan Harnack en Muller, meen dat presbyters die „chor der leitende Männer in Gemeinde“ aandui.<sup>66</sup> „Jedenfalls finden wir in Rom um 140 an der Spitze der Gemeinde das Kollegium der Presbyter, während uns als spezielle Amtsträger die Episkopen und Diakonen genannt werden, die insbesondere die Fürsorge für Arme, Witwen und Weisen obliegt. Aber sie stehen auch den Propheten und Lehrern der Vorzeit gleich, haben also geistliche und kultische Funktionen und gehören unzweifelhaft zum Kreise der Presbyter. Der den Gottesdienst leitende Presbyter war Episkopos und nahm die Gaben entgegen, die für die Versorgung der Bedürftigen bestimmt waren . . . .“<sup>67</sup>

Onder invloed van die O.T. en Judaïsme het die amptelike ontwikkeling skynbaar vroeg op O.T.-spoor geneig na 'n Biskop (Hoëpriester), presbyters (priesters) en diakens (leviete).<sup>68</sup> Dit is egter merkwaardig dat, hoewel die getal diakens elders kon gewissel het, het Rome op grond van Hand. 6:5 by die „geheiligte Siebenzahl“ gehou. Sels in die tyd van biskop Fabian (250 n.C.) is Rome in sewe wyke verdeel, aan hoof waarvan elk 'n diaken gestaan het. Vir die *Sewe* is *sewe* adjudante benoem. „Die Presbyter sind die eigentlichen Pfarrer“ volgens Fabian.<sup>69</sup> Die getal ampsdraers in verskillende ampte het vermeerder, maar in die vyfde eeu het Rome nog net *Sewe* diakens gehad.<sup>70</sup>

Van Londkhuizen het seker volkome gelyk as hy hierdie tradisionele verkleefdheid aan die getal *sewe* en ander getuienisse van apostoliese vaders (Irenaeus) en die Konsilie van Neocaesarea (314) wat hulle op Hand. 6 beroep, aanhaal as ontwyfelbare bewys dat Hand. 6 die historiese grond vir die instelling van die diakenamp vorm.<sup>71</sup> *Na ons beskeie mening is dit 'n baie sterk bewys* teen alle moderne pogings om net op sterkte van eksegese aan te voer dat Hand. 6 'n voorloperamp, 'n presbyteramp, 'n hulp-apostelamp of iets dergliks sou verteenwoordig het. Die oudste Christelike Kerke het hulle diakenamp immers op Hand. 6 gegrond. Hulle moes tog die tradisie geken het. Schlatter het gevolglik gewys dat elke kerk-inrigting „die wir später überall finden, die jede Gemeinde mit zwei Ämtern, dem Episkopat und dem Diakonate, versah . . . .“<sup>72</sup>

„In der Weltstadt Rom war die Armenfürsorge naturgemäss eine ebenso wichtige wie schwierige Aufgabe der Kirche, und sie wurde so wesentlich Pflicht der Diakonen, dass diesen die an anderen Orten selbsterständlichen liturgischen Funktionen mit der Zeit abgenommen werden mussten.“ Sodoende is die kollege van *Sewe* direk by die Biskop betrek om hom te ondersteun „und bildete seine Verwaltungsbehörde und aus dem Kreis seiner Mitglieder wurde gerne Päpstlichen Thron besetzt . . . .“<sup>73</sup> In die *Canones Hypolyti* aan die begin van die derde eeu word die diakendiens reeds hulpdienst vir die biskop in die kultus. Tog kom die gedagte van armsorg nog sterk na vore en word verwys na die vereistes volgens 1 Tim. 3. Stephanus word



as 'n voorbeeld voorgelou. Gevolglik word gekonkludeer dat die „verskrompelde” diakenamp selfs nog hier met sowel Hand. 6 as 1 Tim. 3 in verband gebring word. By Cyprianus (dood 258 n.C.) van Kartago het die monargistiese episkopaat reeds die eenheidsopenbaring van die kerk geword en die hierargie sy plek in die Westerse Kerk gevind. Tog sê hy dat die apostels self na die hemelvaart die diakens aangestel het as hulp vir die opsieners.<sup>74</sup>

'n Kerklike wetboek van 350, *Constitutions Apostolicae*, subordineer die diaken volkome aan die biskop. Hy moet die gewes en tiendes aan die biskop bring, maar hy word nogtans in die armsorg betrek. Hieronymus, 420 n.C., herinner die diakens dat hulle dienaars van die *tafels en weduwees* is, en nie net gesante van die priester nie (kennelik 'n teruggryping op Hand. 6). Selfs by pous Gregorius die Grote (dood 604) is Rome nog in 7 en later in 14 wyke ingedeel. Die diakens verrig barmhartigheidswerk in geboue wat *diaconia* genoem word.<sup>75</sup> Ten spyte van opposisie, bestendig die Konsilie van Nicea (325) die posisie van die diaken as dienaar van die biskop.<sup>76</sup>

In die Weste verloor die diakenamp dus sy selfstandigheid. Dit het reeds vroeër in die Ooste gebeur. Selfs met die intog van 'n hierargie binne die diakonaat, (aartsdiaken, diakens en hulp-diakens) en die plasing van die diakonaat op een vlak met die Leviete onder Judaïstiese invloed, het die diakens nog lank ook armversorging gedoen. Die naam „*diaken*” is gevolglik gaandeweg met dié van „*hyperetes*” verwissel.<sup>77</sup>

Teen die einde van die vierde eeu kom die Aartsdiaken na vore. Vroeër was slegs van 'n *primus inter pares* sprake. In die vyfde eeu noem Augustinus die naam van Laurence, 'n beroemde diaken. Dit is egter eers Hieronimus wat aan die aartsdiakens 'n seniorposisie toeken. In die Ooste word later selfs presbiter tot die pos van aartsdiaken benoem, terwyl in die Weste die aartsdiaken die rol van seniorpresbiter, die oog van die biskop, vervul, „deputed to relieve the bishop of some of his minor functions”.<sup>78</sup> Tog tree die diakens in die tyd van Augustinus nog selfs as kategete op.<sup>79</sup>

#### (b) *Die Diakenamp in Klein-Asië en Noord-Afrika.*

Die *Didache* wat teen die laaste helfte van die eerste eeu in Egipte, Palestina of Sirië ontstaan het, meld dat die gemeentelike bediening deur opsieners en diakens behartig is. „Perhaps ‘presbyter’ expressed the rank and ‘bishop’ the function”.<sup>80</sup> Aan die diaken word gesê dat hulle nie geldgierig moet wees nie en mild moet uitdeel en gewys dat die diakens net soos die profete en leraars 'n amp beklee (leitourgeisen) en derhalwe geëer moet word.<sup>81</sup>

Ongeveer dieselfde tyd kom reeds elemente van ampsverwording by biskop Ignatius van Antiochië (sterf 115 n.C. te Rome) na vore. „Die Einheit der Kirche geht Ignatius über alles . . . . In dieser Einheit ehrt die Gemeinde in den Amtern die Einheit des Wesens und der Tat Gottes . . . . Umkehr zu Gott ist gleichzeitig Rückkehr zum Bischof”. Die gevaar van die stelling by Clemens van Rome het

by Ignatius 'n kortsluiting veroorsaak, wat later in die Roomse ampsbeskouing voltrek is: Die Biskop verteenwoordig Christus. Gevolglik word die presbiteres die helpende apostels van die Biskop en die diakens word die dienaars van die biskop — of soos Ignatius sê: die diakens is nie dienaars van die spys en drank nie, maar diensknegte van die Kerk van die Here.<sup>52</sup> Die diakenamp is so „verschrompeld tot laaste fase voor het priesterambt” en die diaken besit „onder die biskop medebestuur der Kerk en beheer der kerkelijke goederen”.<sup>53</sup>

By *Polycarpus* (dood te Smirna 166 n.C.) leermeester van *Irenaeus*, word die vereistes vir diakens omtrent gelykluidende met 1 Tim. 3 beskryf. Van Lonkhuijzen lei uit die vereistes „nie-geldgierig”, „medelydend” en „sorgdraend” af dat hulle armversorgers was. Polycarpus, leerling van apostel Johannes, meld ook 'n geval van 'n diaken wat armgeld geroof het, waaruit afgelei word dat hy selfstandige beskikking daarvoor moes gehad het. Polycarpus sê ook dat die presbiteres oor siekes, weduwees en wese moet toesig hou en hulle nie verwaarloos nie. *Uhlhorn* het daaruit afgelei dat die presbiteres die armsorg behartig het, maar *Van Lonkhuijzen* meen daardie toesig slaan op herderlike werk.<sup>54</sup>

Die *Apostolorum Canones* wat blykbaar teen die einde van die tweede eeu in Egipte ontstaan het, lê nadruk op die plig van die diakens om goeie werke te doen, die armes nie verby te gaan nie en die rykes tot weldadigheid aan te spoor. Naas vereistes wat op armsorg betrekking kan hê, moet hulle ook vermaan, sodat 'n betreklike selfstandigheid van hulle diens afgelei kan word.<sup>55</sup> Diakens seën en offer nie, maar wanneer 'n biskop of presbiter dit by die eucharistie gedoen het, bedien die diaken as hulp vir die priester die mense. Hy is „often the almoner of the church. In some authorities the Bishop and presbyters exercise the discipline of the laity through the deacons”.<sup>56</sup>

„The identity in the N.T. of 'bishops' and 'presbyters' was completely forgotten before the end of the 2nd century”. Daar was 'n indeling van verskillende persone in die orde van biskop, presbiteres, diakens, weduwees en leke. Die „Diocesan Epsiscopate” was voor die einde van die tweede eeu universeel in omloop.<sup>57</sup> Waar die regering aan die einde van die eerste eeu oorwegend „eine kolligiale war — Dieses Kollegium nannte man die 'Presbuteroi' überall da, wo jüdischer Einfluss bestimmend war”, het die orde binne 'n eeu omgekeer. In Antiochië en Klein-Asië is die meerhoofdigste presbiteriale regering oorgedra aan die Biskop. „Das Kollegium der Presbyter wurde zu einer beratenden, aber doch ihm untergeordneten behörde, und auch die Diakonen blieben als mehrzahl bestehen, die kraft ihrer koritativen Funktionen besonders eng mit der Person des Bischoft verbunden war . . . .”<sup>58</sup>

Die *Biblion Cementos*, wat uit die Siriese Kerk van die eerste helfte van die derde eeu dateer, wys die diakens op die vereistes van 1 Tim. 3 en vereistes wat sy integriteit in leer en lewe benadruk. Die diaken se lewensonderhoud is uit die kerkgeld voorsien. Sy taak word omskryf: Hy voer die opdragte van die biskop uit, is raadgewer van

die geestelikheid, verteenwoordig die Kerk, versorg krankes, vreemdelinge, weduwees, wese, behoeftiges, katugumene, ens. Hy sorg vir orde in die kerkgebou; begrafnis van onbegraafde lyke, vertroos treurendes. Hy doen verslag aan die gemeente. 'n Mate van selfstandigheid skemer deur uit die vereiste dat hulle nie gedurig die biskop moet lastig val nie.<sup>90</sup>

### 3. ENKELE OPMERKING OOR DIE DIAKONALE PRAKTYK IN DIE OU CHRISTELIKE KERKE.

1. In die Ou Christelike Kerke het die hele gemeente, *gedien*. Die gevolg was dat die diakonale amp weinig op die voorgrond getree het.<sup>91</sup>

2. Die Bloeytyd van die Diakonaat (tussen 2de en 5de eeue) in die Ou Christelike Kerke lê tussen die tyd toe die Kerke nog klein was en partikuliere liefdadigheid genoegsaam spontaan na vore gekom het, en die tyd waarin berekendheid die plek van liefde geneem het onder druk van toenemende armoede onder die mense en rykdom in die Kerke.<sup>92</sup>

3. Wat in Jerusalem gebeur het, verskil nie prinsipieel nie, maar slegs gradueel van wat elders gebeur het. Tertullianus sê gevolglik: „Ons het alle dinge gemeenskaplik, behalwe die vroue”.<sup>92</sup>

4. Op sterkte van die mense se neiging na werkheiligheid en onder invloed van die Judaïsme, het juis die barmhartigheidswerk 'n besondere klem as verdienstelike goeie werk verkry.<sup>93</sup>

5. In die begin was die taak van die diakens om te verdeel wat op die tafel van die Here geplaas was. Gaandeweg kom daar sisteem in die ontvangs en beheer van goedere.<sup>94</sup>

6. Inkomstes is in Rome verkry uit „Stips” of vrywillige maandelikse bydraes. Uit 1 Kor. 16:2 ontwikkel 'n weeklikse gawe wat volgens Tertullianus die „deposita der vroomheid” was. Hierbenewens is *oblationes*, offergawes in natura, by nagmaal en liefdesmaaltye gegee. Verder was daar buitengewone kollektes, skenkinge wat later groot rykdom aan die Kerk besorg het, nalatenskap uit die heidense kulte wat met begunstiging van die staat aan die kerke toegeval het. Onder invloed van die Judaïsme en werkheiligheid, kom ook tiendes en eerstelinge in omloop. „Wij hebben bij het bespreken der diaconale middelen geen onderscheid gemaakt tusschen kerkegoed en armengoed. Oorspronkelijk, en nog lang, was dit ook één”.<sup>95</sup>

7. „Naar deze verdeling kwam het kerkegoed toe aan: 1e den bisschop om gastvrijheid te bewijzen, 2e de clerici; 3e de armen, 4e diende voor onderhoud en reparatie van kerkgebouwen. Pseudo-Isidorus heeft de laatste gedachte dat kerkegoed armengoed is, uitgebannen”.<sup>96</sup> Oorspronklik is die amptelike armversorging dus uit kerkfondse gedoen totdat die versorging verdwyn het.

8. Die barmhartigheidsdiens was ontsaglik omvangryk en dié omvang het die hierargie bevorder in die sisteem wat vanaf die 3de en 4 de eeue onder die oppergesag van die biskop in swang gekom het.<sup>97</sup>

#### 4. DIE DIAKONAAT IN DIE MIDDELEEUE.

„Van diaconale armenzorg is in de Middeleeuwen geen sprake meer. We zouden zonder noemenswaardige schade voor de geschiedenis van het diaconaat het tijdperk der Middeleeuwen kunnen overslaan . . . . De diakenen in Rome zijn Kardinaal-diakenen geworden, die in het raad des pausen zitten, en hem behulpzaam zijn in het bestieren vooral van de uiterlijke zaken der Kerk. En bij de bisschoppen gaat den arbeid der diakenen eveneens in dergelijke werkzaamheden, vooral in hulp bij den cultus op. Met armenverzorging heeft hun ambt zoo goed als niet meer uit te staan.” Die idee dat uit die kerkgoed vir armes gegee moes word, het verdwyn en Karel die Grote moes die Kerk wys op sy taak teenoor die armes! Dit het weinig gebaat.<sup>98</sup> Kloosters en kloosterordes het hulle bemoei met hospitalisasie en liefdadigheid en gaandeweg het die werk oorgegaan na die burgerlike terrein. Die diakenamp het laaste fase voor priesteramp geword.<sup>99</sup> Die partikuliere liefdadigheid dra meer die stempel van „dienst en wederdienst, van een koopen met zijn aalmoezen van de voorbede der armen voor de zaligheid zijner ziel”.<sup>100</sup> Die verandering kan dus soos volg getipeer word: Die individuele armsorg van die Ou Christelike Kerke het plek gemaak vir die gemeenskaplike.<sup>101</sup>

#### 5. KONKLUSIES OP GROND VAN DIE HISTORIESE GETUENIS TOT VOOR REFORMASIE.

1. Die Eksegese van Hand. 6 en 1 Tim. 3 moet rekening hou met die stewige historiese tradisie buite Jerusalem voor die einde van die eerste eeu, wat die toenmalige diakenamp hardnekkig verbind het aan sy instelling in Hand. 6 en die voorskrifte wat Paulus daarvoor gegee het in 1 Tim. 3.

2. Tereg wys dr. J. C. Coetzee in sy kernagtige eksegetiese oorsig op die verbinding van die nagmaal aan die liefdesmaaltye.<sup>102</sup> Coetzee se *afleiding* dat die amp ook „opsig” oor die viering van die nagmaal ingesluit het, bots met die vroegste historiese getuienis. In die geskiedenis tree steeds die opsiener en presbuteroi pertinent naas die diaken en oor die diaken op. Hierdie feit het juis daartoe gelei dat die selfstandigheid van die amp (wat Coetzee m.i. tereg aantoon) vroeg begin verdwyn het en die diaken ’n blote hulp vir die opsiener geword het. Oordrywing van historiese getuienis, lei tot die konklusie dat die diakenamp selfstandigheid mis terwyl verontagsaming van historiese getuienis m.i. weer lei tot die konklusie van oordrewe selfstandigheid waartoe Coetzee saam met Rackham kom, naamlik dat die amp van die Sewe „elemente van aldrie die ampte soos ons hulle vandag ken” bevat het. Indien al drie die latere ampte uit die amp

van die Sewe moes ontwikkel het, is dit 'n vraag wat van die oorgeblewe diens in die apostels (Hand. 6:4) geword het; waarom die onderskeiding, presbiters, biskop, diakens, reeds aan die einde van die eerste eeu vasgestaan het; waarom vir soveel eeue selfs in Rome vasgehou is aan die getal van Sewe diakens ongeag die aantal opsieners. (Ons laat ander historiese getuïenisse wat die toenmalige diakens aan Hand. 6. 1 Tim. 3, Fil. 1:1 ens., verbind, dan nog buite rekening.)

3. Die Geskiedenis onderstreep Coetzee se eksegetiese konklusie dat die Sewe 'n selfstandige amp verteenwoordig. Die Geskiedenis gee aan daardie dienaars die naam „diakens”. Uit die Skrifgetuïenisse (Handelinge) en die Geskiedenis is dit duidelik dat die „Sewe” (Hand. 21:8) aanvanklik nie met „diakens” as terminus technicus genoem is nie, miskien juis op grond van die groot variasie wat die begrip „diaken” in die N.T. vertoon.<sup>103</sup> A.g.v. die verbinding van die diens aan die tafels (as die eintlike ampskern), het die amp in die tweede helfte van die eerste eeu as „diakens” bekend geraak en noem Paulus die amp reeds so in Fil. 1:1 en 1 Tim. 3.

4. Die Geskiedenis toon dat dit vrugtelos is om met 'n vooropgesette idee na 'n afsonderlike en uitsluitende amp vir armversorging van meet af aangedui met die naam „diaken”, in die Oudste Christelike Kerke te gaan soek. Die betrokke diens, wat die Ou Christelike Kerke reeds aan die einde van die eerste eeu as diakendiens ken, het altyd armversorging ingesluit, maar was ook steeds wyer en breër.

5. Die diakens van die Ou Christelike Kerke was altyd gemoeid by die beheer van kerkgoedere. Dit het die beheer van kerkgoed en barmhartigheidswerk ingesluit. Die diakenamp kan nie met 'n beroep op die historiese getuïenis in die Ou Christelike Kerke net tot armversorging en aanverwante sake beperk word nie.

6. Die diakenamp het vereng namate die monargistiese episkopaat ontwikkel het. Gevolglik is dit meer uitsluitend gedurende die tweede tot vierde eeu aan armversorging gekoppel. Die amp het juis daardeur sy selfstandigheid verloor en 'n hulpdiens vir die biskop geword.

7. As gevolg van dié verbondenheid van die diaken aan die biskop, terwyl die biskop die objek van die diakendiens geword het, het die diakenamp in die pousdom uitgestyg tot 'n semi-selfstandigheid, dié van raadgewer vir die biskop. Sodoende verdring dit die presbiteramp. In die Roomse Kerk is die kerkeregering gevolglik oorheers deur die biskop en sy Kardinaaldiakens.

8. In die Roomse Kerk van die Middeleeue verdwyn die grondslag van Skriftuurlike kerkregering, sodat die ampte 'n ander inhoud en plek in die hierargie van ampte by Rome gekry het.

B SPOELSTRA.

Pretoria, 1968.

## VERWYSINGS:

1. Hierdie studie is gedoen op versoek van die Deputate vir studie van die Diakenamp. Kommentaar is uiteraard baie welkom.
2. *O. Linton*: Das Problem der Uhrkirche in der Neueren Forschung. Upsala, 1932.
3. *H. Leitzman*: Geschichte der AltenKirche, Berlyn, 1953 I, bl. 49.
4. *H. Ridderbos*: Paulus, Ontwerp zijner Teologie, Kampen, 1965, p. 498.
5. *De Wachter*, 26.4.1966, bl. 4 5.
6. J. v. Lonkhuijzen, P. Biesterveld, R. J. W. Rudolph: *Het Diaconaat*, Amsterdam, 1907, p. 50, vgl. 55. Hoewel Van Lonkhuijzen van die idee uitgaan dat die diaconaat met barmhartigheidsdiens vereenselwig moet word, bied hierdie werk waardevolle historiese gegewens.
7. J. L. Koole: Liturgie en Ambt in de Apostolische Kerk, Kok, Kampen, 1949, bl. 63.
8. Koole, t.a.p.; N. J. Hommes: De vrouw in de Kerk, Franeker, 1951, bl. 141-142.
9. Linton, a.w., p. 114; Hommes, a.w., t.a.p.
10. J. Gewiess, Lexikon für Theologie und Kirche, Red. Buchberger e.a., III, p. 318.
11. Linton, a.w., p. 113; Hommes, a.w., p. 145.
12. Vgl. dr. J. C. Coetzee, In die Skriflig, No. 4, Aug.-Sept. 1967, p. 44 e.v.. B. Spoelstra, Koers, Junie 1963: Is 'n nuwe siening van die diakenamp op Skrifgronde noodsaaklik?
13. Vir kort oorsig, vgl. K. Dijk: De Dienst der Kerk, Kok, Kampen, 1952, p. 239 e.v.
14. H. Bouwman: Gereformeerd Kerkrecht, Kok, Kampen, 1928, I, p. 82, 84, 567 e.v.; Vgl. J. Calvyn: Institusie IV, 3, par. 3; Vgl. B. Spoelstra: Die Verteenwoordiging van die Diakonale amp op meerdere Vergaderings (Th. M.-skripsie, P.U. van C.H.O., Junie 1964. Ongepubliseerd.)
15. Vgl. vir dié standpunte, Bouwman, a.w., p. 83 e.v.; J. v. Lonkhuijzen, e.a. a.w., bl. 40.
16. Bouwman, a.w., p. 84.
17. J. v. Lonkhuijzen, a.w., p. 39.
18. Bouwman, a.w., p. 84 e.v.; Vgl. L. W. Brandt: Dienst und Dienen im Neuen Testament, Gütersloh, 1931, p. 164.
19. A. I. Maclean: Encyclopaedia of Religion and Ethics, Red. Hastings, Vol. 8, p. 660 e.v.; Vgl. J. C. Coetzee, a.w., p. 49 e.v.
20. Linton, a.w., p. 32 e.v.
21. Linton, a.w., p. 37 e.v.
22. Linton, a.w., p. 37-42. Vgl. 112-113.
23. Linton, a.w., p. 56.
24. L. W. Brandt, a.w., p. 170 e.v.
25. Brandt, a.w., p. 163-164.
26. K. Dijk: De Dienst der Kerk, Kampen, 1952, p. 242 e.v.
27. A. Notenboom: Christelike Encyclopaedie, Kok, Kampen, 1957, II, p. 398.
28. Koole, a.w., p. 90, 91.
29. Koole, a.w., p. 91.
30. Ek kursiveer.
31. Koole, a.w., p. 93; Vgl. p. 95. Hier is 'n goeie voorbeeld van hoe die argumentum e silentio gebruik word; maar ook hoe die moderne ekumeniese beskouinge die interpretasie dien. Daarbenewens vertoon Koole se algemene wêreldkerk en plaaslike gemeente ooreenkoms met Harnack. Selfs 'n element van Sohm, wat volgens Linton, a.w., p. 57 e.v., die Sinode nie as 'n verteenwoordigende liggaam van gemeentes sien nie, maar as 'n daarstelling van die kerk deur middel van al die saamvergaderde ampte. Hierdie beskouing moet krities oorweeg word by die vraag of diakens op meerdere vergaderings verteenwoordig moet word.
32. Ridderbos, a.w., p. 500.
33. Ridderbos, a.w., p. 501

34. Ibid., t.a.p., en p. 511. Vgl. sy verw. 115. Vgl. Linton se kritiek op die skeiding van oudste en opsiener, a.w., p. 45 e.v.; L. W. Brandt, a.w., p. 168 e.v. sê: „... die Würde der presbuteoroi ... die Bürde des Episkopos”.
35. Vgl. Koole, a.w., p. 95, h.a. Knopf: Nachapostolische Zeitalter.
36. Bouwman, a.w., p. 85.
37. Brandt, a.w., p. 170. Hy meen dat juis die „ökonomische Seite des Gemeindelebens” bygedra het dat „unauffällig aus episkopoi der episkopos wurde . . .”. Ridderbos verwerp die idee dat die monargale biskop in die N.T. steun vind a.w., p. 511, verw. 115.
38. Brandt, a.w., p. 185.
39. Linton, a.w., p. 114, verwys na Lightfoot. Koole, a.w., p. 97 wil uit Hand. 11:21-30 aflei dat ’n breë kerkraad diakendiens verrig „Eerst later wordt het ambt der diakenen zelfstandig tegenover dat van die opzieners”. Die *later* moet m.i. dan Na-reformasie wees!
40. Linton, a.w., p. 43 e.v.
41. Koole, a.w., p. 75.
42. Brandt, a.w., p. 167 e.v.
43. Ridderbos, a.w., p. 482 e.v.
44. Ibid., p. 493 e.v., verw. na 1 Kor. 9:17, Ef. 3:2, Kol. 1:25.
45. Koole, a.w., p. 47, verw. na Hand. 6:1; Luk. 24:13; Hand. 20:11.
46. Koole, a.w., p. 77 en 81. Hy verwys na G. Uhlhorn: Die Christliche Liebestätigkeit, 1882, p. 69 v. en F. W. Grosheide: G.T.T. XXVI, 1925 26, p. 181 v. en ’n werk van Bronkhorst, p. 63 v.
47. Koole, a.w., p. 80.
48. Ibid., p. 78.
49. Ibid., p. 81 teenoor „de traditie”.
50. Vgl. Coetzee, a.w., p. 44 e.v.
51. Wat Koole wel toegee as „in beginsel aanwezig in de zeven mannen”, a.w., p. 95, verwys na Uhlhorn, a.w. p. 72 v.
52. I.v.m. ontwikkeling vgl. J. v. Lonkhuijzen a.w., p. 47, 49.
53. Vgl. Coetzee, a.w., p. 50 e.v.; Maclean, a.w., p. 662, i.s. variasie in Skrifgebruik van *diakonos*.
54. Brandt, a.w., p. 149, a.w., p. 161, verw. Kol. 4:17, II Tim. 4:5 waar selfs presbiterdiens diakonia genoem is. Vgl. Koole, a.w., p. 96.
55. Ridderbos, a.w., p. 497 e.v.
56. Ridderbos, a.w., p. 514; Vgl. Brandt, a.w., p. 157.
57. Koole, a.w., p. 95.
58. Koole, a.w., p. 97, verw. na Hand. 11:21-30; 12:25.
59. Koole, a.w., p. 97, verw. na 1 Kor. 16:1-4; 2 Kor. 8; Rom. 15:25 en K. L. Schmidt, Festgabe für Dessman, Tüb., 1927, p. 305 v.
60. Koole, a.w., p. 96, 98, verw. na 1 Kor. 11:20 v.; Jud. 12; 1 Tim. 5:3, 8-13; 1 Tim. 3:8-13. Is dit so duidelik dat die diakens so juis met „armversorging” belas is?
61. H. Lietzmann, a.w., p. 1448, verw. na Fil. 1:1. Brandt, a.w., p. 168, wys op onlosmaaklike verbinding van opsieners en diakens in Fil. 1:1 en 1 Tim. 3:8. Dit is seker nie dieselfde persone nie daarom kan diakens volgens hom hier, in verbinding met opsieners, as *helpers* vertaal word. Hierdie gedagte vind volgens hom steun in die begrip adelphos-diakonos, Kol. 4:7, Ef. 6:21.
62. H. Bouwman: Het Ambt der Diakenen, Kampen, 1907, p. 12.
63. Maclean, a.w., p. 660; J. van Lonkhuijzen, a.w., p. 56.
64. Brandt, a.w., p. 187 e.v., 190.
65. J. van Lonkhuijzen, a.w., p. 57, h.a. Pastor Hermae, I, 3:5; IX c.26.
66. A.w., II, p. 49.
67. Lietzmann, a.w., II, p. 50.
68. Joh. Jansen, Chr. Encyclopaedie, Kampen, 1925, I, p. 586; J van Lonkhuijzen, a.w., p. 68.
69. Lietzmann, a.w., II, p. 255-257.
70. Maclean, a.w., p. 665.
71. A.w., p. 56.

72. Brandt, a.w., p. 164. Vgl. Van Lonkhuijzen, a.w., p. 49 wat op grond van 1 Tess. 5:12. 13 twee ampte, *vermaners* en *versorgers*, vind.
  73. Lietzmann, a.w., II, p. 256.
  74. Van Lonkhuijzen a.w., p. 60v.
  75. Ibid., p. 62v. Vgl. p. 67.
  76. Ibid., p. 65.
  77. Vgl. Ibid., p. 66v.
  78. Maclean, a.w., p. 667.
  79. Gewiess, a.w., p. 318.
  80. Maclean, a.w., p. 660, verw. Didache par. 15.
  81. J. van Lonkhuijzen, a.w., p. 57. Volgens Brandt, a.w., p. 187 wys leitourgeisen in teestelling met diakonein en hupêreitein, dat die diens by die liturgie as 'n priester- en offerdiens betrek is.
  82. Brandt, a.w., p. 194. J. van Lonkhuijzen, a.w., p. 57. J. Gewiess, a.w., p. 318; Verw. Ignatius ad Trall, c, 2.
  83. Notenboom, a.w., p. 399. H. Lietzmann, a.w., p. 264.
  84. Van Lonkhuijzen, a.w., p. 58, voetnoot. Verw. Ep. ad Phil. c, 5, 11, 12. In hoeverre Van Lonkhuijzen dit korrek beperk kan by gebrek aan die oorspronklike nie vasgestel word nie.
  85. Vgl. Ibid. p. 58-59, verw. c. 19, 20.
  86. Maclean, a.w., p. 665. Verw. na *Apost. Const., Older Didasc., Ethiopic Didasc.*, e.a.
  87. Maclean, a.w., p. 660, 663 e.v., verw. Maclean: *Ancient Church Orders*, p. 37.
  88. Lietzmann, a.w., II, p. 48 en 50.
  89. Van Lonkhuijzen, a.w., p. 59v.
  90. Vgl. Van Lonkhuijzen, a.w., p. 69; L. W. Brandt, a.w., p. 170 e.v.
  91. Van Lonkhuijzen, a.w., p. 70.
  92. Van Lonkhuijzen, a.w., p. 71.
  93. Ibid., p. 73.
  94. Ibid., p. 74.
  95. Ibid., p. 74-70.
  96. Ibid., p. 79.
  97. Ibid., p. 83.
  98. Van Lonkhuijzen, a.w., p. 87 e.v. Vgl. sy literatuurlys, w.o. Uhlhorn; Ratzinger, Hafer. Scheffer, S. Muller.
  99. Ibid., p. 92 e.v., 101 e.v. Vgl. A. Notenboom: *Chr. Enc.* 1957, II, p. 399; J. Gewiess, a.w., p. 321.
  100. Van Lonkhuijzen, a.w., p. 102.
  101. H. Bouwman: *Het Ambt der Diakenen*, p. 21.
  102. In die *Skriflig*, No. 4, Aug.-Sept. 1967, p. 48. Hierin het egter vroeg reeds verandering gekom (vgl. Van Lonkhuijzen, a.w., p. 66, 76).
  103. Vgl. Coetzee, a.w., p. 50.
-